

La nostàlgia

Barbara

Cassin

BARBARA CASSIN

LA NOSTÀLGIA

Quan som a casa, doncs?
Ulisses, Eneas, Arendt

Traducció del francès de Jordi Martín Lloret

Edicions 62

Barcelona

Títol original: *La nostalgie*

© Autrement (un departament d'Éditions Flammarion, París, 2013)

La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor.
La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals perquè sosté
l'ecosistema de qui escriu i de les nostres llibreries.
En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu i en creixement.
A Grup62 agraiam que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia creativa d'autores
i autors perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció.
Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu
fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra. Podeu contactar amb CEDRO
a través del web www.conlicencia.com o per telèfon al 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

Primera edició: setembre del 2023

© de la traducció: Jordi Martín Lloret, 2023

Amb el suport del Departament de Cultura

© d'aquesta edició: Edicions 62, s. a.
Diagonal, 662-664. 08034 Barcelona
info@grup62.com
www.edicions62.cat

Fotocomposició: Grup62

DIPÒSIT LEGAL: B. 13.944-2023

ISBN: 978-84-297-8128-1

UNA ILLA, CASA NO-CASA

Sembla que torni a casa, però no és casa meva. Potser perquè jo no tinc casa. O, més concretament, perquè és quan no soc a casa que tinc més la sensació de ser a casa, en un lloc on em trobo com a casa. Quan som a casa, doncs?

Baixo de l'avió, agafo el cotxe al pàrquing de l'aeroport, m'indiquen on és el Peugeot blanc, una antigalla encara amb el 75 de la matrícula de París, que es condueix com un camió. Enfilo la carretera, a l'estiu m'estimo més la que passa per la llacuna, via la fruita i la verdura, les llimones grosses, els melons, les síndries, els albercocs, les figues ja, el tomàquet cor de bou, l'albergínia marbrada de malva, el carbassó petit però ufanós. Els túnels, les rotondes i els ressalts, i en acabat els revolts, un per un. Vinga girar, els revolts estan integrats en les meves mans d'atenció fluctuant, potser en el volant. Després dels gasos d'escapament, les estacions

aporten la seva olor de màquia («aquesta sentor imperceptible de pi, aquest toc de donzell...»), diu el presoner fugitiu a *Astèrix*¹, i tot seguit es capbussa), de mimosa, de baladre, de foc, de mar. Veig els progressos de la zona industrial, les cases noves o restaurades, poc de canvi així que s'enfila la carretera del cap. Com un cavall cap a la quadra, torno a casa.

És d'aquesta experiència que vull partir: del sentiment que jo qualifico interiorment de nostàlgia irreprimitible, que tinc cada cop que «torno» a Còrsega. Un sentiment fort, estrany perquè no hi tinc pas avantpassats, jo, en aquesta illa, no hi vaig néixer i no hi he viscut ni la infantesa ni la joventut. Jo no soc corsa, vaig néixer a París, hi visc i hi treballo, hi vaig tenir i hi he educat els fills, en una casa encantadora, una mica fosca, en ple París, tinc l'accent del nord d'una *pinzutu*: com pot ser que em senti com si tornés a casa? Com pot ser que me n'enyori tant quan n'estic lluny molt de temps, massa temps? «Ja has tornat a les arrels», em diuen sovint quan em veuen pel poble, però l'expressió em sembla ben estranya: a quines arrels?

No soc a casa, però hi soc a casa. De la mateixa manera que l'Evangeli parla de «servir-se de les coses com si no se'n servís» (I Corintis, 7:31), jo soc a casa «com», en tant que, no soc a casa. Precisa-

ment perquè no hi tinc cap arrel, la desarrelada que soc, que m'agrada ser i que espero continuar sent (la meva mare era d'origen jueu hongarès via Trieste i les terres irredemptes, i la família del meu pare, remots pirates barbarescos, hauria format part dels banquers del Papa al comtat Venaissí), s'hi troba en efecte «com» a casa.

Evidentment he volgut reflexionar/somiar sobre la nostàlgia perquè m'agraden Homer, Ulisses, el grec i la Mediterrània. Però també, i això és encara més estrany, perquè estic lligada a Còrsega, a l'horitzó d'una casa, d'un poble i d'un cap, en una altra illa, i que no és la meva almenys en el sentit que no hi vaig néixer. I, tot i així, *nostàlgia* és la paraula que em ve a la ment de manera natural quan hi penso. Però igual que el mateix «Homer», la nostàlgia no és exactament el que ens pensem. De la mateixa manera que Homer no és el poeta origen, un sol home que podria haver compost la *Ilíada* i l'*Odissea* tal com han perdurat fins avui,² la nostàlgia no és simplement l'enyorança i la tornada a casa. Aquest sentiment invasiu i dolç és, com l'origen, una ficció escollida que no deixa de donar els indicis perquè la considerem tal com és: una ficció, adorable, humana, un fet de cultura. Així, doncs, la millor manera de tornar a la pàtria, en una *Odissea* transformada pel sentiment modern, seria tornar a una pàtria que no és la teva?

Una pàtria, com una llengua, «no pertany».³

M'agradaria partir d'una experiència molt, massa personal.

El meu marit va morir com a conseqüència d'una malaltia llarga i breu, acollida amb dolcesa en el paisatge del poble i en l'espai de la casa feta per nosaltres per a nosaltres.

Entre els drets exorbitants d'aquest estrany territori encara napoleònic que és Còrsega, a part de les herències i del preu del tabac, hi ha el privilegi de tenir una tomba a casa si ho autoritza la Direcció Departamental d'Obres Públiques.

En aquest poble i en aquesta casa, en una terrassa que domina la teulada, la marina i el mar, està enterrat el meu marit. Hi ha una llosa erigida amb el seu nom i les dates del seu naixement i de la seva mort, gravats per uns amics que van anar a buscar la pedra a una caleta amb el seu veler; et pots asseure en un banc de fusta a la deriva fet per tots nosaltres. Allà també, al costat mateix, hi tinc jo la meva pròpia tomba, que encara sona buida, en una terra que no pertany, a nosaltres/no a nosaltres.

El dia de la seva mort, previsible però desconegut («Està tan cansat, no el miri més, deixi'l marxar»,

em va dir aquell matí la metgessa), la tomba no estava enllestida. Però aquell mateix dia em van trucar dues persones per dir-me que la tomba de la seva família l'acolliria: «L'hospitalitat corsa també és això».

Estem hospitats. Al capdavant jo soc francesa, ho diu el meu carnet d'identitat, i Còrsega és a França, de manera que soc simplement a casa, al meu país. Tot i així, si m'hi trobo com a casa és només perquè hi estic hospedada. D'altres hi tenen arrels, més arrels, i m'acullen. Sense haver rebut en herència cap tros de terra dels meus pares, i jo que els ho agraeixo, me'n beneficio d'una que d'entrada no és meva, que no és gens meva, encara que en sigui la propietària legal. Perquè hi ha reciprocitat en l'ambient. Un «hoste»: la mateixa paraula designa el que acull i el que és acollit, i és una troballa immemorial, la civilització mateixa. Potser caldria afegir que en grec *xenos*, que diu l'hoste en les seves dues accepcions, també significa 'estranger', aquell que per excel·lència cal hospitar, mentre que en llatí *hostis* designa també l'"enemic", confiança-desconfiança. Des de dalt de la casa a la vora del mar es veu la torre de Sèneca, on podria haver escrit les *Consolacions*.

Morts i vius estem hospitats allà, ens acull el poble. Però al mateix temps ens hi hospita el món, en un

cosmos veritablement grec que es desplega en aquell horitzó tan característic de les illes —«Hom l'ha retrobat! Què? L'eternitat. És el mar mesclat al sol», deia lúcidament Rimbaud (són les paraules que m'han vingut a la boca per donar les gràcies a tots aquells, coneguts i a vegades desconeguts, pena d'honor, que van acudir a acollir sota la calor d'un migdia de juny la cruesa sotraguejant del carro de morts).

La realitat d'una illa. Una illa és real d'una manera ben precisa. Se'n veuen les vores, des del vaixell, des de l'avió. I des d'una illa, l'horitzó marí es corba, al vespre a la posta de sol la terra és rodona. Sabem, enmig de l'aigua, que hi ha una riba, límit entre un dedins i el gran defora, i que l'illa és finita. Una illa és per excel·lència una entitat, una identitat, un quelcom, amb un contorn, *eidos*, emergeix com una idea.

En la seva finitud, una illa és una perspectiva del món. Una illa està immersida en el cosmos, còsmica i cosmològica, amb el cel estrellat damunt dels nostres caps i la immensitat de cara, sensible a la mirada. A Grècia, a Còrsega, he viscut constantment l'experiència del *cosmos*, el «món» dels grecs: «ordre i bellesa», diu Baudelaire. A cada desviació del camí, a cada tombant, a cada pas, el món es recompon i es reorganitza. El que veu l'ull forma a

l'instant una estructura, l'ull es deixa colpir per l'harmonia, amb una nova sorpresa cada vegada. Entre cosmologia i cosmètica, immens i limitat, l'horitzó renova la seva ordenació. Una illa és per excel·lència un lloc.

La nostàlgia d'una illa. Una illa és al mateix temps, com a lloc, un lloc molt singular, un lloc que convida a la sortida: d'una illa només se'n pot sortir, «oh Mort, vell capità». I s'hi vol tornar, s'hi ha de tornar. Determina i imanta. Es pot pensar que el temps es corba com l'horitzó, i que hi tornarem després de tot un periple, d'un cicle, d'una odissea.

Però tornem allà mateix? Ens hi arribem a quedar mai?

NOSTÀLGIA, UNA PARAULA SUÏSSA

Nostàlgia, la paraula sona perfectament grega, composta a partir de *nostos*, el 'retorn', i d'*algos*, el 'dolor', el 'patiment'. La nostàlgia és el «dolor del retorn», i al mateix temps el patiment que et tenalla quan ets lluny i les penes que has de suportar per tornar. L'*Odissea*, que juntament amb la *Iliada* funda la llengua i la cultura gregues, és l'epopeia que va compondre un poeta cec que segurament no va existir, «Homer», per cantar les peripècies del re-

torn d'Ulisses, l'heroi de gran ardit. És per excel·lència el poema de la nostàlgia.

I tanmateix *nostàlgia* no és una paraula grega, no la trobem pas a l'*Odissea*. No és una paraula grega, sinó suïssa, suïssa alemanya. De fet és el nom d'una malaltia que no es va catalogar fins al segle XVII. Segons diu el *Dictionnaire historique de la langue française*, se la va inventar l'any 1678 un metge, Jean-Jacques Harder, per dir l'enyorança, *Heimweh*, que patien els fidels i costosos mercenaris suïssos de Lluís XIV —«sense diners no hi ha Suïssa». A menys que se l'hagués empescada el 1688 Johans o Jean Hofer, fill d'un pastor alsacià de Mulhouse, que li va dedicar als dinou anys la seva petita tesi de medicina a la Universitat de Basilea, per descriure «històries de gent jove», el cas d'un bernès, estudiant a Basilea, que es debilitava però es va curar pel camí abans fins i tot d'arribar a Berna, i el d'una camperola hospitalitzada («*Ich will heim, ich will heim*», gemegava refusant els remeis i els aliments que li oferien), que es va curar en tornar a casa —i així va ser com es va identificar l'origen del seu trastorn.⁴

De seguida es va convertir en una qüestió militar: els suïssos desertaven quan sentien el *ranz des vaches*, el cant dels pasturatges alpins, «aquella melodia tan estimada pels suïssos», escriu Rousseau en el seu *Diccionari de la música*, «que es va prohibir

sota pena de mort a les seves tropes, perquè feia fondre's en llàgrimes, desertar o morir aquells que la sentien, perquè els despertava el desig ardent de tornar a veure la seva terra».⁵

Així, doncs, va ser per designar una malaltia dels suïssos alemanys que el cos mèdic es va inventar la paraula *nostàlgia*, com qui diu *lumbàlgia* o *neuràlgia*. Si hi insisteixo és perquè l'origen de la paraula em sembla molt representatiu del que és un origen: aquesta paraula, que connota tota l'*Odissea*, no té res d'original original, és a dir, de «grec». És inventada, barrejada històricament (i com que l'origen no és ben bé un fet d'història, el que caldria dir és «historialment», recuperant el terme forjat per Heidegger), i serveix com tots els orígens una finalitat retrospectiva. La tipografia de la *Dissertatio de nostalgia* n'és una prova, amb les seves majúscules llatines per a la DISSERTATIO MEDICA, les majúscules gregues per a la paraula inventada ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ i, en minúscules gòtiques, *oder Heimweh*, «l'enyorança». Va estar a punt de ser eclipsada en benefici de *philopatridomania* («la bogeria de l'amor per la pàtria»), també proposada per Harder, de *pothopatri-dalgia* («el dolor del desig-passió per la pàtria») inventada per Zwinger, i del subtítol *Heimsehnsucht* aportat per Haller... Però la que va triomfar va ser *nostos*, 'el retorn'.

Aquest cop el *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* de Chantraine no ens dona gaire informació: *nostos* prové de *neomai*, que significa 'tornar', i depèn d'una arrel el sentit actiu de la qual seria 'salvar'; *anostos* vol dir 'sense retorn, que no dona gra', *Nestôr* és el nom d'aquell que «torna feliçment, que porta a casa feliçment el seu exèrcit»; i en grec modern, *nostimos* té el sentit d'«agradable, amable». El sentit probable de l'arrel és 'retorn feliç, salvació'; la trobem també en germànic, anglosaxó ('ser curat, salvat, sobreviure', i 'salvar, curar, alimentar'); el sànscrit té unes paraules que responen a *neomai*, com ara *nasate*, 'acostar-se, unir-se', i com que la diferència lleugera de sentit no és cap obstacle decisiu, potser caldria emparentar-la amb *nimsate*, 'besen, toquen amb la boca' —entre l'amor i el retorn el lligam és evident.

Aquest llibre interroga, amb la «nostàlgia», sobre la relació entre pàtria, exili i llengua materna. L'*Odissea*, que explica les adversitats d'Ulisses i el seu retorn constantment ajornat, és el poema mateix de la nostàlgia. El senyal, oh que simbòlic!, que Ulisses és per fi «a casa», a la seva pàtria, és el seu llit arrelat, tallat amb les seves pròpies mans en una olivera al voltant de la qual va construir casa seva, un secret que només comparteix amb la seva dona. Arrelament i desarrelament: vet aquí la nostàlgia.

La pàtria, Eneas se l'emporta carregada a l'esquena quan fuig de Troia en flames, amb el seu pare Anquises i els seus déus lars a les espatlles. Va errant d'un lloc a un altre fins que Juno, que el persegueix amb el seu odi, accedeix a deixar-li fundar el que s'acabarà convertint en Roma, però amb una condició: que obliidi el grec i que parli, tal com diu Virgili, «amb una sola boca», com els llatins. L'epopeia fundadora és també aquest cop fundadora de la llengua.

Tenir com a pàtria la pròpia llengua, com a única pàtria fins i tot. Va ser així com Hannah Arendt, «naturalitzada» en el seu exili americà, en una època fosca, es va voler definir no pas en relació amb un país o amb un poble, sinó tan sols en relació amb una llengua, l'alemanya. La llengua és el que ella troba a faltar i el que vol sentir.

Què és el que es considera propi? Què és el que es considera estranger? «Feliç qui, com Ulisses»: no hi ha res de més fals que el sonet de Du Bellay, perquè Ulisses, quan torna «a casa», només s'hi queda una nit, per més distesa que sigui. Haurà de tornar a partir ben lluny de la seva pàtria, ben lluny del mar, i haurà de caminar per l'interior de les terres, portant a l'espatlla un rem de vaixell. Fins que es creui amb un home que li preguntí: «Foraster, on vas amb la ventadora damunt l'esplèndida espat-

lla?». No serà fins llavors que Ulisses podrà, plantant el rem a terra, fer una última ofrena a Posidó, el déu del mar, i tornar per viure «la resta dels seus dies en el pairal estatge». Però d'això l'*Odissea* no en diu res. Perquè és més aviat el «no encara», i potser també el menyspreu constitutiu de la relació entre el que és propi i el que és estranger —el rem que cal confondre amb una ventadora—, el que caracteritza la nostàlgia.

En aquest assaig analitzaré la relació de l'home amb el temps, tant amb la mort com amb l'eternitat, i la seva relació amb la pàtria, per a bé i per a mal. Recorreré a una sèrie d'escenes primitives que Homer desplega i que al meu parer defineixen la nostàlgia. Però també reflexionaré sobre els usos moderns que estan fets d'aquesta noció, lligada a totes les ambigüitats a vegades aterridores dels conceptes de casa i del patriotisme, de *home* a *Heimat*, fins al culte a la terra i a la sang que van poder vehicular el feixisme i el nazisme. Perquè cada llengua té la seva manera de dir la nostàlgia, de localitzar el malestar en un lloc del cos (*melancolia*, la bilis negra, *spleen*, la melsa, *angoixa*, la gola), d'inscriure-la en un registre cultural com una contrasenya, encara que sigui importada com l'*spleen* de Shakespeare en la poesia de Baudelaire, de lligar-la cap al passat o cap al futur a un esdeveniment o a una espera, de fer-ne un mal individual, històric, ontològic, religiós, social,

patriòtic —*acedia, dor, saudade, Sehnsucht, desengaño*, etcètera.⁶

Em preguntaré si i com és possible treballar aquest lligam entre la nostàlgia i la terra natal o el patriotisme, per fer de la nostàlgia una aventura molt diferent que ens condueixi al llindar d'un pensament més ampli, més acollidor, d'una visió del món deslliurada de totes les pertinences. O fins i tot: en quin sentit, en quin sentit es pot dir que la nostàlgia és un sentiment que defineix Europa? —«Europeu: aquell que té nostàlgia d'Europa», diu Kundera a *L'art de la novel·la*.